

UOT 371

Zenfira Said qızı Qədirova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi

**MƏKTƏBLİLƏRƏ AŞILANMASI VACİB OLAN
MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN MƏZMUNU**

Zenfira Саид гызы Гадирова

старший преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

**СОДЕРЖАНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ,
ВАЖНЫХ ДЛЯ ПРИВИТИЯ ШКОЛЬНИКАМ**

Zenfira Said Kadirova

head teacher at Azerbaijan State Pedagogical University

**THE CONTENT OF NATIONAL AND MORAL VALUES THAT ARE
IMPORTANT TO INSTILL IN SCHOOLCHILDREN**

Xülasə. Müəllif yazdığı məqaləsində məktəblilərə aşılanması vacib olan milli-mənəvi dəyərlərdən bəhs etmiş, bu sahədə Azərbaycan Prezidentinin təhsillə bağlı verdiyi fərmanların, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanun və qərarların, Gənclər siyasətinin əsas prinsiplərini göstərmişdir. Milli-mənəvi dəyərlərin iki istiqamətinin izahını vermişdir. Verilmiş qərarların gənclərdə milli-mənəvi dəyərlərin aşılanmasında nə kimi rol oynadığından bəhs etmişdir.

Açar sözlər: *demokratiya, dəyər, prinsip, vətənpərvərlik, azərbaycançılıq, humanitar, region, ləyaqət, mənəviyyat*

Резюме: В статье автор рассказал о национальных и нравственных ценностях, которые важно прививать школьникам, в этой области он указал указы Президента Азербайджанской Республики об Образовании, Законы и принятие Милли Меджлисом постановления, также отмечены основные принципы молодежной политики. В статье также изъяснены два направления национальных и нравственных ценностей. Подчеркнута роль данных решений в привитии молодежи национальных и нравственных ценностей.

Ключевые слова: *демократия, ценность, принцип, патриотизм, азербайджанство, гуманизм, регион, достоинство, нравственность*

Summary. In the article, the author talked about the national and moral values that are important to be instilled in schoolchildren, in this field, he pointed out the decrees issued by the President of the Republic of Azerbaijan on education, the laws and decisions adopted by the Milli Majlis, and the main principles of youth policy. He explained the two directions of national and moral values. He talked about the role of the given decisions in inculcating national and moral values in the youth.

Key words: *democracy, value, principle, patriotism, azerbaijaniism, humanitarianism, region, dignity, spirituality*

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik yolu ilə irəlilədiyi, demokratik, hüquqi sivil və açıq cəmiyyət qurduğu bir vaxtda milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, onun şagirdlərə aşılanması çox böyük aktualıq kəsb edir. Milli soykökə qayıdış, milli özünüdərk ailədə uşaqların tərbi-

yəsindən başlayaraq, məktəbəqədər müəssisələrdə və orta məktəblərdə davam etdirilməlidir. Bu iş elə təşkil olunmalıdır ki, məzmununda bir sistem yaradılsın. Buradan belə bir sual doğur. Bəs məktəbliləri hansı milli-mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyə etmək lazımdır?

1980-ci ildə “Kəşkül” qəzetində maraqlı bir yazı dərc edilmişdir. Müasir dövrdə Şərq-Qərb mədəniyyəti arasında mübarizə getdiyi bir vaxtda bu yazı böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Burada milli-mənəvi dəyərlər haqqında maraqlı faktlar verilmişdir.

Milli-mənəvi dəyərlərimiz böyük bir dəryanı, ümmanı xatırladır. Bunun hamısını birdən aşılmaq mümkün deyildir. Lakin şagirdlərin yaşına, biliyinə və fərdi xüsusiyyətlərmə uyğun olaraq onlara ən vacib olan milli-mənəvi dəyərləri aşılmaq vacibdir. Gərək məktəbin, dövlətin, ailələrin arzu və istəkləri nəzərə alınaraq tərbiyə sahəsində yeni konsepsiya yaradılsın. Burada Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin təhsillə əlaqədar fərmanları, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanunları və qərarları, Təhsil nazirinin əmrləri və digər hüquqi normativ sənədlərdə irəli sürülmüş tələblər, müddəalar, göstərişlər istiqamət üçün əsas götürülməli, onlara istinad olunmalıdır.

Qanunda gənclərin hansı prinsiplər əsasında tərbiyə olunması öz əksini tapmışdır. “Milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə” bizim məramımıza uyğun olduğundan və digər tələblər də burada birləşdiyindən üzərində daha geniş dayanmağı məqsədəuyğun sayırıq. Bəzən tərbiyəçilər beie fikir irəli sürürlər ki, mənəvi dəyər bütün millətlərdə eynidir. Bir halda ki, onun adı “dəyərdir”, nə üçün onu milli adlandırmaq, lakin elə milli-mənəvi dəyərlər var ki, o, bir xalqa, bir millətə şamil edilə bilməz, başqa xalqlarda da vardır. Doğrudur, dünyəvilik kəsb edən dəyərlər var, lakin bir millətin adı ilə bağlı olan dəyərlərlə də qarşılaşmaq mümkündür. Bu baxımdan dəyərlər arasında Çin səddi çəkmək doğru deyildir. Millilikdən dünyəviliyə, dünyəvilikdən isə milliliyə keçid həmişə olmuşdur. Hər ikisi bir-birini zənginləşdirir, daha da dəyərlı edir. Milli-mənəvi dəyərlərin mənəbləri çoxşaxəlidir. Bunlar türk-oğuz, Alban-Arran, Avesta və Qurani-Kərimin əhatə etdiyi tarixi, mədəni, bədii, dini nümunələrdir. Etnopedaqoji nümunələr də bu dəyərlərin içərişində özünəməxsus yer tutur.

Milli-mənəvi dəyərlərin şagirdlərə aşılması iki istiqamətdə nəzərdə tutulmuşdur. Birincisi, milli-mənəvi dəyərlərdən orta məktəblərdə şagirdlərə öyrədilməsi vacib sayılan biliklərin

həcmi və məzmununu müəyyənləşdirmək. Xüsusilə, humanitar fənlərin (ədəbiyyat, tarix) tədrisində bu məsələlərin yerini və məzmununu aydınlaşdırmaq. İkincisi, sinifdən xaric və məktəbdənkənar tərbiyə prosesində bu dəyərləri aşılamağın imkanlarını, yollarını, forma və metodlarını işləyib hazırlamaq. Hər an dəyişən müasir dünyamızda milli-mənəvi dəyərlərimiz əsasında gənclərin tərbiyəsi aktualıq kəsb edir. Şərq-Qərb sivilizasiyasının bir-birinə yaxınlaşdığı, bəzən isə açıq və gizli mənəvi mübarizələrin getdiyi bir zamanda soykökünə qayıdışın, özünüdərkən böyük əhəmiyyəti vardır. Orta məktəblərdə aparılan sorğular onu göstərir ki, milli-mənəvi dəyərlər çox zəngindir, şagirdlərin buna böyük marağı və həvəsi var. Son dərəcə təsir edici gücə malikdir.

Buna görə də həmin dəyərləri məqsədyönlü seçmək lazımdır. Seçərkən isə mütərəqqi ideyalar aşılayanlar üzərində dayanmaq, onların həcminə diqqət yetirmək vacibdir. Seçmə müəyyən ardıcılıqla, konsentrik, sadədən mürəkkəbə prinsipi gözlənilməklə orta məktəb şagirdlərinə aşılması sistemi yaradılmalıdır. Bu həcm humanitar fənlərin tədris proqramları və tərbiyə proqramının materiallarına uyğunlaşdırılmalıdır. Materiallar üzvi surətdə bir-birilə əlaqələndirilməlidir. Milli-mənəvi dəyərlər əks olunmuş materialların məzmununa gətirilməsi aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilməlidir:

- tərbiyə proqramının sisteminə görə seçmə;
- tədris proqramının mövzusunə uyğun seçmə;
- kursa görə seçmə;
- tərbiyənin məqsədinə görə seçmə;
- yaşa uyğun seçmə;
- regiona və yerli şəraitə uyğun seçmə;
- adət-ənənələrə uyğun seçmə.

Məktəblinin dünyagörüşündə islam dəyərləri də xüsusi rol oynayır. Buna görə də seçmədə diqqətli olmaq lazımdır ki, dini dəyərlər əvəzinə fanatizm məktəbə ayaq açmasın. Bəzən orta məktəb proqram və dərsləkləri haqqında hansısa bir diletant çıxışı hər şeyi alt-üst edir. Mahiyyətinə varmadan, hətta “Qurani-Kərim”i oxumayan, islamın tələblərini bilməyən, özü heç bir şəriət qanunlarına əməl etməyən adamlar da dinin məktəbə gəlməsini təklif edirlər. Lakin onlar bu məsələnin mahiyyətinə bələd olsalar

təkliflərində ölçü-biçini gözləyərlər. Bütün bunlara baxmayaraq, biz milli-mənəvi dəyərlərin yuxarıda verdiyimiz prinsiplərə uyğun gələnlərini seçməyə çalışacağıq. Ən çox mənəviyyatı zənginləşdirən, davranışı tənzimləyən, tərbiyəyə daha çox xeyir verən elementləri daxil edəcəyik.

Milli-mənəvi dəyərlərin məktəblilər üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, orta məktəbin humanitar fənlərinin tədrisində aşılana biləcək məzmunun tarixini şərti olaraq aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmişik:

- islamaqədərki milli-mənəvi dəyərlərimiz;
- islamdan sonrakı milli-mənəvi dəyərlərimiz.

İslamaqədərki milli-mənəvi dəyərlərimiz öz əksini əsasən etnopedaqoji materiallarda tapmışdır. Atalar sözləri və məsəllərdə, tapmacalarda, nağıllarda, zərb-məsəllərdə, əfsanələrdə, dastanlarda və sairədə özünü qoruyub saxlamışdır.

Ədəbiyyatın tədrisi prosesində bu materiallardan istifadə etməklə uşaqlarda milli-mənəvi dəyərlərə məhəbbət hissi aşılamaq mümkündür. Bununla yanaşı, “Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün tarix proqramının məqsədində yazılır: “Azərbaycan xalqının və digər xalqların dininə, dilinə, mədəniyyətinə, tarixi inkişafının müxtəlif məqamlarına maraq yaratma, öz ölkəmizin və bütün bəşəriyyətin mədəniyyətini qorumağa və yaşatmağa çalışmaq hissi aşılamaq”. Tarix dərslərində qədim türk-oğuz xalqının abidələri haqqında məlumat verilərək milli-mənəvi dəyərlərimizin aşılamaq imkanları vardır. VII sinfin proqramında verilir: “Türklər haqqında ilk əfsanələr, Göytürklər və Azərbaycan. Türklər Çin ərazisində... Bilgə xaqan. Gül Təkin...”

Proqramda türklərin məskunlaşması, adət-ənənələrinin qorunması verilməklə yanaşı, həm də sonrakı dövrlərdə yazının meydana gəlməsi, tarixin yazıya alınması məsələsi də öz əksini tapmışdır: “Türk xalqlarının mədəniyyəti. Maarif və elm. V-XI əsrlərdə maarif. Məktəb və mədrəsələr. Yazı. İlk türk əlifbası. Orxon – Yenisey abidələri. Gültəkin yazıları. Ədəbiyyat. Xalq dastanları. “Oğuz xaqan” dastanı. “Boz qurd”. “Satik Burğa xan” dastanları. Balasaqunlu “Kutadqu Bilik” əsəri. Əhməd Yasəvi: “Divani-Hikmət”. Aşıq yaradıcılığı”.

Tarix proqramında türk xalqlarının islamaqədərki inancları, inancları, dini baxışları da

öz əksini tapmışdır: “Din. Türklərin dini inancları və mifik görüşləri”. “Göy tanrı dini”.

Azərbaycanın tarixi abidələrinə, milli adət-ənənələrinə, bayramlarına da proqramda yer ayrılmışdır. “Azərbaycan ərazisindəki ən məşhur abidələr: Azıx, Aveydağ, Qazma mağaraları, Qaya rəsmləri, Qobustan, Gəmiqaya rəsmləri, Xudafərin körpüsü”.

Xalqımızın min ildən artıq qoruyub saxladığı və ləyaqətlə gələcək nəsillərə ötürdüyü Novruz bayramı haqqında proqramda müəyyən tələblər irəli sürülmüşdür. Proqramda göstərilir: “Novruz bahar bayramıdır. Novruz bayramı ilə qədim insanların məşğuliyyəti arasında əlaqə. Novruz bayramına hazırlıq və onun keçirilməsi. Səməni. Novruz bayramının keçirilməsinin əhəmiyyəti.”

Proqram dərslük müəllifinə imkan verir ki, məsələnin mahiyyətini daha dərinlən və hərtərəfli açsın. Ümummillə mədəniyyətimizdə Alban mədəniyyəti xüsusi yer tutur. Bu baxımdan tarix proqramının tərtibçiləri bu məsələni də yaddan çıxarmayıblar. Onlar Albaniyanın mədəniyyətinə yer verməklə yanaşı bu məsələni xüsusilə “xırdalamışlar”. “Albanların dini görüşləri. Dini təsəvvürlər, el adəti və mərasimləri. (29)

Proqramda şagirdlərə aşılmalı dini görüşlər, təsəvvürlər arasında Zərdüştlük də xüsusi yer tutur. “Mərkəzi Asiya-Qədim Türkünstan dövlətləri” mövzusunda “Mədəniyyət. Dini təsəvvürlər”. Zərdüştlükdə Xeyir və Şərin mübarizə aparması məsələsi də öz əksini tapmışdır.

Orta məktəbin tarix proqramında islam dininin, əxlaqının yaranmasına da yer verilmişdir. “Ərəblər V-VII əsrlərin əvvəllərində. Ərəblərin yaşadığı ərazi. Ərəbistanın təbiəti. İctimai quruluşu. Əhalinin məşğuliyyəti. Köçəri bədəvilər və onların adətləri. Ərəblərdə əyanların meydana gəlməsi. Əyanlar ərəb tayfalarını birləşdirməyə çalışırlar. Ərəb tayfalarının birləşməsi prosesi və onun səbəbləri.

İslam dininin meydana gəlməsi. Məhəmməd peyğəmbər (s). İslam dövlətinin yaradılması. İlk ərəb xəlifələri. “Qurani-Kərim” islam dininin müqəddəs kitabıdır. Yaxşı olardı məzmununa əsas dini cərəyanlardan, islam əxlaqından, Məhəmməd peyğəmbərin (s) kəlamlarından, hədislərindən, islam xəlifələrindən, Azərbaycanda islamın yayılmasından da müəyyən tələblər verilə idi.

Ən başlıcası isə, dörd səmavi kitab: “Zəmbur”, “İncil”, “Tövrat” və “Qurani-Kərim”in yaranması göstəriləydi, şagirdlərin müqayisə etmək imkanı olardı. Doğrudur, dövlət rəsmi olaraq dini bayramlarımızı – “Qurban” və “Ramazan” bayramlarını, Orucluğu, kədərli günlərimizdən olan Aşurani, Məhəmməd peyğəmbərin (s) mövludunu və başqa ayinlərimizin keçirilməsinə icazə vermiş və ölkəmizdə dindarlarımız bu hadisələri qeyd edirlər. Tədris proqramlarının məzmununda da bu məsələyə yer ayrılırsa daha effektiv olardı. Belə ki, islam dinində qadına, uşağa, ataya, anaya, yetimə, kimsəsizə, xəstəyə münasibət, öz evində və qonaq getdiyin evdə davranış mədəniyyəti, uşağın davranış mədəniyyəti, Vətəni sevməyin imandan olması, xəstələrə qayğı göstərilməsi, xeyir işlər görülməsi məsələsi və s. əks olunarsa proqram daha təkmil alınardı.

Bu baxımdan ali məktəblər üçün tərtib olunmuş “Mənəviyyat” kursunun proqramı xüsusən diqqəti cəlb edir. Proqramda mənəviyyat məsələsinə əxlaqi keyfiyyətlər aid edilir. İnsanların mənəvi simasını təşkil edən xarakterik xüsusiyyətlərə aşağıdakılar şamil edilir: məqsəd ardıcılığı və prinsiplilik, təşəbbüskarlıq və müstəqillik, insaniyyət və xeyirxahlıq, işgüzarlıq və təkidlilik, qətilik, cürətlilik, cəsarət, dəyanət, mətanət və mərdlik, yüksək mənəvi keyfiyyətləri adətə çevirmək, sadəlik və təvazökarlıq, düzlük, doğruluq, yoldaşlıq, dostluq, həmrəylik, humanistlik, mənəvi keyfiyyətlərin tərbiyə olunması.

Mənəviyyatın strukturuna mənəvi həyatı, elmi, fəlsəfəni, incəsənəti, əxlaqı, hüququ, dini, siyasi şüuru, ideologiyani, milli-mənəvi ruhu daxil etmişlər.

Cəmiyyətimiz mənəvi sərvətlər deyərkən aşağıdakıları aid edirlər: elmi sərvətlər, estetik sərvətlər, dini sərvətlər, əxlaq normaları, milli-mənəvi dəyərlər. Mənəvi istehsal. Mənəvi istehsalın maddi istehsaldan fərqi. Mənəvi tələbatlar, mənəvi maraq, mənəvi fəaliyyət, mənəvi sərvətlərin yaranmasında nəsillərin varisliyi. Mənəviyyat və estetika. İnsanın gerçəkliyə estetik münasibəti. İncəsənətin funksiyaları: idrak funksiyası, bədiilik funksiyası, tərbiyəvi funksiyaya. İncəsənətin hendonik (həzz) funksiyası. Sənətkarlıq və yaradıcılıq.

Proqramda dinin mahiyyəti və mənəvi funksiyası, tarixdə yaranmış dünya dinləri (iudaizm, xristianlıq, islam, buddizm və s.) milli

dinlər, dində elm, təhsil, tərbiyə məsələləri, mənəviyyatın formalaşmasında dinin yeri, dinin əxlaqi məzmunu, islam dinində əxlaqi tələblər, vicdan azadlığı məsələlərinə xüsusi yer ayrılır.

Tədqiq edilən proqramlarda milli-mənəvi dəyərlərin yaranması və inkişafı, prinsip və kateqoriyaları, strukturu, əsas cəhətləri və xüsusiyyətləri haqqında biliklərin verilməsi ardıcılığı öz yerini tapmalı idi. Proqramlarda, həmçinin milli mənəviyyatın, insan davranışının ən mühüm daxili tənzimləyicisi olan əxlaqın ictimai həyatda, məişətdə və ailədə xüsusiyyətləri haqqında məsələlərə də yer verilməli idi. Doğrudur, “Mənəviyyat” proqramında “Məişətdə və ailədə insanların mənəvi xüsusiyyətləri” bölməsində bu məsələ əks olunmuşdur: “İnsanların məişətdə mənəvi xüsusiyyətləri. Yoldaşlıq və dostluq hissi. Məhəbbət, niğah və ailənin insan mənəviyyatında mövqeyi və xüsusiyyətləri. Ailədə əxlaqi münasibətlər.”

Ailə uşaqların tərbiyəsində əvəzsiz rol oynadığı üçün bu istiqamətdə işin aparılması məktəbin “Tərbiyə proqramı”nda xüsusi yer tutmalıdır.

Proqramın məzmununa cəmiyyətdə yaranan mənəvi sərvətlərlə yanaşı, həm də dinin mənəvi funksiyası: dində elm, təlim-tərbiyə məsələləri, mənəviyyatın formalaşmasında mənəvi sərvətlərin yeri məsələsi də daxil edilməlidir. Bu materiallar gənclərin milli mənəviyyətinə, vətəninə, milli adət və ənənələrinə, tarixinə, dininə, dilinə dərin məhəbbət və ehtiram hissini aşılmasına yönəldilməlidir.

Proqram materiallarının əsas məzmununu və başlıca qayəsini uzun illər ərzində xalqımızın, habelə mütərəqqi bəşəriyyətin əldə etdiyi mənəvi sərvətlər təşkil etməlidir. Əgər bütün proqramlar bu məzmununda verilsə, şagirdlərə milli-mənəvi dəyərləri aşılamaq imkanları daha geniş olar.

Təlimdə elə sistemli iş aparılmalıdır ki, şagirdlərə milli-mənəvi dəyərlər üzrə biliklər asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə, bəsitdən aliyə doğru gedə bilsin.

Təlim-tərbiyə işi elə şəkildə aparılmalıdır ki, şagirdlərdə dünyagörüşün formalaşmasına gətirib çıxarsın. Yarımçıq, birtərəfli əxlaqi dəyərlər aşılammalıdır. Çox təəssüf ki, sovet hakimiyyəti illərində məktəblilərin tərbiyə işi bu şəkildə aparılmışdır. 70 il ərzində Şeyx Nizami, Mövlanə Füzuli, Seyid Nəsimi, Sufi Nəbati birtərəfli tədris olunmuşdur. Onların İslam dininə, onun uləmalarına, mütərəqqi təriqətlərinə, də

yərlərinə həsr olunmuş əsərləri tədris olunmamışdır. Hətta Şeyx Nizami Gəncəvinin poemalarının əvvəllərində yüksək sənətkarlıqla işlənmiş müraciət, nət parçaları da ixtisar olunaraq tədrisə gətirilmişdir.

Hazırda çap olunmuş və qüvvədə olan ədəbiyyat proqramında isə islam dəyərlərinin məzmununu açan materiallar öz əksini tapmışdır. Ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat proqramının əhatə etdiyi kurs imkan verir söyləyək ki, şagirdləri milli-mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyə etməyə imkan verən müəyyən məzmun vardır.

Problemin aktualığı. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik yolu ilə irəlilədiyi, demokratik, hüquqi sivil və açıq cəmiyyət qurduğu bir vaxtda

milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, onun şagirdlərə aşılması çox böyük aktualıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Hal-hazırda gənclərin vətənpərvərlik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, dünyəvilik prinsipi əsasında, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəni irsinə, adət-ənənələrinə, dövlət dilinə və rəmzlərinə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə olunması ilə əlaqəli amillər, təşkilati-pedaqoji amillər ön plana çıxarılmış və bu sahədə qazanılacaq uğurlar haqda məlumatlar verilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Ümumtəhsil məktəblərinin proqramlarında şagirdləri milli-mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyə etməyə imkan verən müəyyən məzmun vardır ki, bu da fənn müəllimlərinin dərsi səmərəli təşkil etmələrinə şərait yaradacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. İsmixanov M, Bəxtiyarova R. Məktəbin idarə edilməsi: Dərs vəsaiti. Bakı, 2012, 235. s.
2. İlyasov M.İ. Peşəyönümün əsasları. Bakı: Mütəcim, 2011, 324 s.
3. Ağayev Ə.Ə., Talıbov Y.R., Eminov A. İsayev İ.N. Pedaqogika: Dərs vəsaiti. Bakı: Adiloğlu, 2006, 184 s.
4. Kazımov N. Məktəb pedaqogikası. Bakı: Çarşıoğlu, 2002, 448 s.

E-mail: apizema@mail.ru

Rəyçilər: ped. ü.fəl.dok., prof. İ.N. İsayev
ped.ü.fəl.dok., dos. H.A. Cəfərov

Redaksiyaya daxil olub: 25.10.2022.